

УДК 930.1:930.2(477)"18/19"

## ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ ІСТОРИКІВ-НОВІСТІВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Ісак Ю. І. (Ужгород)

*Метою даної роботи є з'ясування особливостей теоретико-методологічних поглядів істориків-новістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Підкреслюється синтетичний характер їхніх підходів до розгляду предмета історичної науки.*

*Ключові слова: історіографія; нова історія, методологія історії, наукова школа.*

За останні десятиліття істотно змінилися умови розвитку історичної науки на пострадянському просторі, у тому числі в Україні. Злам двох тисячоліть виявився позначеним кардинальними змінами у теоретичних основах фахового історіописання.

У рамках чергової "історіографічної революції" під питання знову поставлені ті засади, на яких ґрунтувалося історичне дослідження з часу виникнення історії як наукової дисципліни в ХІХ столітті і упродовж майже усього ХХ століття.

Теоретико-методологічна криза сучасної історичної науки пов'язана з багатьма проблемами. Проте, «затяжна епістемологічна криза» останньої третини ХХ ст. пов'язана насамперед з викликом Постмодернізму. Основний конфлікт в сучасній історіографії, який полягає в протиріччі між метафізичним підходом (постмодернізмом або постструктуралізмом) і дійсним історизмом з приводу "вічних проблем" – специфіки історії як науки, її функцій і пізнавальних цілей, критеріїв історичного синтезу, ускладнюється зовнішнім викликом – проблемою прискорення ентропії основ людського буття.

Осмислюючи сучасні методологічні дискусії в сучасній історичній науці, корисно буде згадати уроки аналогічних суперечок у історичній науці другії половини ХІХ – на початку ХХ ст. – це був час важливих теоретико-методологічних пошуків в науці, т.зв. теоретико-методологічної «кризи зростання», і оформлення власне методології історії як окремої галузі знань в контексті зміщення інтересу від онтологічної проблематики «філософії історії» у бік посилення інтересу до теоретичних проблем історичного пізнання.

Особливої уваги в цьому плані потребує питання про розвиток історичної думки в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Адже нині завдання історіографії як науки зумовлене також необхідністю вироблення новочасних підходів щодо українських історичних праць ХІХ – початку ХХ ст. як підросійської України, так і західноукраїнських земель [58, с. 95].

Вивчення досвіду наукових пошуків істориків України другої половини ХІХ – початку ХХ століття, їх досягнень і невдач важливе для

творчого розвитку історичної науки, позаяк багато поставлених ними проблем залишаються гостродискусійними і в наш час. А звернення до витоків тієї чи іншої наукової проблеми часто здатне надати нових плідних імпульсів її вирішенню, позаяк дозволяє ясно і чітко усвідомити першопочаткові труднощі і складнощі у її формуванні і розв'язанні. Особливо актуальним це виглядає для сучасної української історіографії, яка в силу низки причин опинилася на периферії домінуючих тенденцій у розвитку світової історичної думки [57, с. 1]. У науковій рефлексії настав час «методологічного хаосу» і, водночас, теоретичного «вакууму» [14, с. 44], світоглядних «хитання» та, навіть, «розгубленості».

Втім, «білі плями» нині присутні у вивченні не тільки історії, але й історіографічної спадщини. До сьогодні увага приділяється переважно дослідникам історії України і, в цьому контексті, мова йде вже про т.зв. «реабілітаційний синдром» у дослідженні історіографічної спадщини [21, с. 154].

Однак, для того, щоб мати повну уяву про історію історичної думки в Україні в цей час, необхідно вивчати історію розвитку й інших галузей історичної науки в Україні (антикознавства, сходознавства, медієвістики, історії нового часу зарубіжних країн тощо), до того ж у контексті розвитку й історичної науки та вищої історичної освіти, впливу держави на ці процеси.

Важливий внесок у розробку теоретико-методологічних проблем історичної науки належить вченим-новістам України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Метою даної статті є показ спроб вирішення ними проблеми предмету історичної науки як вузлової теоретико-методологічної проблеми історичного пізнання.

Творчій спадщині вищевказаних учених присвячені численні статті, монографії, дисертації (роботи С. Стельмаха [54; 55], Л. Таран [59; 60], В. Потульницького [45], Т. Попової [42] та ін.). В той же час нові методологічні вимоги, що ставляться перед історією, диктують необхідність подальшого коригування моделі розвитку історичної науки в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Для всебічного розкриття змісту процесів, що відбувалися у вітчиз-

няній науці, виявлення особливостей різних течій і шкіл, що діяли в ній, необхідним є комплексний аналіз методологічних ідей і історичних концепцій, вивчення реалізації цих ідей в дослідницькій практиці вчених. Автор цього дослідження переважну увагу приділив тим історикам-новістам України другої половини XIX – початку XX ст., у чийх працях розроблялися теоретико-методологічні основи розуміння історії.

Перед дослідниками минулого історичної науки в Україні постають, так чи інакше, дві великі і складні проблеми. По-перше, необхідність дати відповідь на питання, що можна вважати власне “українською історіографією”; по-друге, що можна називати власне “історичною наукою”, а що – донауковою компілятивною “історіографією”. Таким чином можна спробувати з’ясувати, наскільки оригінальними були відповіді на актуальні у той чи інший історіографічні періоди питання теоретико-методологічного характеру. Відомий український вчений Л. Зашкільняк зауважував, говорячи про розвиток історичної науки в Україні XIX – початку XX ст., що спроби розв’язання двох вищевказаних проблем «не однаковою мірою можуть задовольнити всіх фахівців, але, без сумніву, мають право на існування» [12, с. 289-290]. Отож, у розрізі першого питання термін “історична думка України” передбачає включення у розгляд не тільки мислителів українського походження або ідентичності, а й учених, тією чи іншою мірою (проживання, робота та ін.) пов’язаних з територією України. Такий підхід дає змогу охопити вивченням багатьох учених російської та інших національностей, котрі зробили свій внесок у історичні студії на українських теренах.

Зрозуміло, що межа між двома періодами історіописання – донауковим і науковим – дуже умовна. Але усвідомлення її наявності впливає на вибір методики аналізу історіографії цих двох періодів: від дослідження компілятивних праць доводиться переходити до вивчення власне фахових історичних праць модерного періоду.

Територіально аналізована в даній роботі проблематика охоплює історичні школи Харківського (заснований 1804 р.), Київського (1865 р.) і Одеського (Новоросійського, 1865 р.) університетів, а також Ніжинський історико-філологічний інститут кн. Безбородько (1875), які власне і були центрами вивчення історії нового часу в Україні.

Становлення історичної науки в Україні у першій половині XIX століття відбувалося шляхом інституціоналізації її як фахової наукової дисципліни в межах новостворених університетів у Харкові і Києві. Складовою частиною цього процесу були теоретичні міркування на рівні філософсько-історичного осмислення історії й створення універсально-історичних конструкцій.

Вони ставили мету встановлення науковості історичної науки, визначення її специфіки у колі інших наукових дисциплін. Ці процеси відбувалися в руслі традицій класичного історизму під безпосереднім впливом західноєвропейської історичної думки [56].

У процесі розвитку історичної науки в Наддніпрянській Україні імперської доби можна виділити кілька періодів, кожен з яких мав характерні йому ознаки. Спільним для кожного з періодів було прагнення розширити сферу наукових пошуків за рахунок критичного опрацювання і введення в науковий обіг нових джерел та з огляду на актуальність тієї чи іншої дослідницької тематики.

Вітчизняна історична думка в XIX – на початку XX ст. зазнавала значного впливу західноєвропейських, насамперед німецьких, французьких і англійських філософських течій: Просвітництво, Романтизм, позитивізм, неокантіанство тощо, їх різновиди і спроби синтезу.

Більше того, можна говорити, що розвиток західноєвропейської і загальноросійської історичної думки (останньої в галузі всесвітньої історії) відбувався в одному напрямі, на спільних засадах складного симбіозу досягнень представників різних періодів, напрямів і течій історіографії.

До 1917 р. історична наука в Російській імперії була значною мірою пов’язана із загальноєвропейською наукою (через наукові відрядження, прями контакти науковців, наукові конференції тощо).

Проте, процеси рецепції ідей у різних країнах не були однолінійними і значною мірою залежали від системи координат «влада-вчені». Так, в Російській імперії у 30 – 40-і роки XIX ст. спостерігалось наростання тиску уряду царя Миколи I на вчених з метою посилення контролю духовної сфери життя суспільства [22, с. 24-26].

Тож не дивно, що у вузах, які і були на той час основними центрами наукової діяльності, кафедри російської історії посіли найбільш лояльні до влади, слов’янофільські налаштовані вчені. У той же час, кафедри всесвітньої історії зосередили кадри західницьки орієнтованих науковців, що схилилися до ліберальної ідеології [65, с. 89]. Розвиток вітчизняної історичної науки проходив по лінії поступового переходу від традиціоналізму (насамперед офіційно-охоронного спрямування в рамках теорії офіційної народності 30 – 40-х рр. XX ст.) до раціоналізму. Відповідно розвивались, конкуруючи між собою, дворянська, слов’янофільська (як проміжна течія) і нова, ліберальна історіографія [9, с. 99, 109].

Таким чином, засвоєння ідей західноєвропейських мислителів продовжувалося, незважаючи на погіршення інтелектуального клімату розвитку науки і освіти в 30 – 40-х роках.

У початковий період своєї діяльності Харківський і Київський університети переживають

суперечливі процеси: з одного боку – соціальної русифікації еліт, з іншого – прийняття німецької філософії ідеалізму і романтизму, що стала визначальною передумовою сучасного націоналізму. Одеський університет одразу постав як російський і мав більш регіональний характер [45, с. 260]. Очевидно, що ще більшою мірою це стосувалося Ніжинського історико-філологічного інституту.

До середини XIX ст. характерними рисами університетської освіти і науки Наддніпрянської України були відсутність чіткої спеціалізації та просвітницький енциклопедизм. Фахівці в галузі всесвітньої історії, що працювали на теренах Російської імперії, були змушені (по суті, до того часу, коли стали можливими закордонні відрядження, а отже, було полегшено доступ до джерел) запозичувати в своїх працях результати роботи своїх іноземних колег. Дещо симптоматично, що відомий харківський історик, професор М. Н. Петров наголошував у 1861 р., що загалом в галузі всесвітньої історії, з огляду на «несумірність змісту, історичну частіше за все доводиться спиратися на результати, здобуті для науки іншими» [37, с. 88].

Пізніше історична наука в Україні зазнавала еволюції у зв'язку, зокрема, з еволюцією західноєвропейської історичної науки, зокрема німецької, від її філософсько-ідеалістичного напрямку в герменевтику та історизм, що зумовлювалося утвердженням унітарно-централістських принципів у державній політиці Німеччини [45, с. 260].

Одним з найважливіших напрямів розвитку західництва, логічно витікаючим з нього, став російський лібералізм. Він формувався в атмосфері кризи романтичних спекулятивних побудов слов'янофільства і загального захоплення інтелектуальної молоді гегелівським раціоналізмом і позитивізмом, що починав входити в моду. Утвердження нового напрямку і поширення його впливу відбувалося в умовах загальної кризи самодержавства. Поразка Росії в Кримській війні завдала нищівного удару по "метафізичних міражах" слов'янофілів і по офіційній тріаді – "православ'я, самодержавство, народність", поставивши країну на поріг вимушеної модернізації. Виникла потреба перегляду соціально-політичних орієнтирів і філософського переосмислення історичної ситуації в країні і у світі в цілому. Відповіддю на цю потребу і з'явився лібералізм з його філософською орієнтацією на гегелівський раціоналізм і пріоритет позитивного знання, в якому, проте, зберігається абсолютне значення ідеалу як цілі історичного розвитку. Не випадково тому В. В. Зеньковський охарактеризував новий напрям російської філософії історії як напівпозитивізм [32].

Духовним основоположником нового напрямку його послідовники одноставно називали

професора загальної історії Московського університету Т. М. Грановського (1813-1855), засновника медієвістики і новістики в Російській імперії. Йому належить заслуга в розробці і публічній пропаганді ідеї єдності людської цивілізації, в якій своє почесне місце повинна була зайняти Росія.

Основними теоретико-методологічними питаннями, на які звертала увагу історична наука другої половини XIX – початку XX ст., було питання про предмет історичної науки, а звідси, – чи існують суто «історичні закони», чи є історія наукою взагалі (останні два питання, як в той час, так і в радянській і сучасній науці дуже тісно пов'язувалися і пов'язуються між собою). З цією проблематикою було нерозривно пов'язано розуміння питання про зміст поняття нової історії, тлумачення конкретних історичних явищ, конструювання моделей історичного процесу загалом тощо.

Вишезгаданий Т. М. Грановський першим в історичній науці Російської імперії ввів чітке розмежування понять всесвітньої історії, загальної історії і філософії історії. На відміну від всесвітньої історії, орієнтованої на вивчення історії окремих країн і народів світу, загальна історія має своїм предметом не увесь людський рід, а тільки загальне, істотне в історії окремих народів. Методологічну основу такого сходження від часткового до загального Грановський бачив у філософії історії. "Тепер філософія стала необхідним посібником для історії, вона дала їй напрям до загального, посилила її засоби і збагатила її ідеями, які з самої історії не могли скоро розвинути" [32]. Як і багато істориків в його час, Грановський віддав данину гегелівському раціоналізму.

Багато ідей Т. М. Грановського, рецепція ним ідей німецької класичної філософії отримали відлуння і творче засвоєння у роботах його наукових колег і представників наступних поколінь російських істориків.

Так, одні з перших фахівців в галузі всесвітньої історії в Україні харківський вчений *М.М. Лунін* (1806 чи 1807-1844) і київський історик, вихованець Харківського університету *В.Цих* (1805-1837) за своїми філософськими поглядами значною мірою були гегельянцями. Наприклад, торкаючись питання про втрату італійськими республіками незалежності і перетворення їх у окремі «єдиноподібні держави» (на кінець середніх віків) М. Лунін посилався на «вищі закони діалектики історії» [6, с. 263] Інтереси обох істориків зосереджувалися переважно у галузі стародавньої і середньовічної історії, проте їхня діяльність на університетських кафедрах загальної історії підготувала ґрунт для появи плеяди інших серйозних дослідників, частину з яких вже можна впевнено ідентифікувати саме як фахівців в галузі історії нового часу.

Звичайно, що процеси професіоналізації історичної науки не були однолінійними і залежали від багатьох факторів. Інколи більше значення для розуміння якісної сутності робіт того чи іншого історика має не розкриття методологічних засад історіописання, часто лише задекларованих, але не реалізованих в історіографічній практиці конкретним дослідником, а з'ясування світоглядної позиції чи ідеологічних установок вченого (консерватизм чи лібералізм, ступеню опозиційності вченого щодо існуючого політичного режиму, виконання чи невиконання ним завдання політичної легітимації останнього тощо).

Складне переплетіння усіх цих чинників можна простежити на прикладі творчості екстраординарного професора Київського університету *О. І. Ставровського* (1811-1882), який вирізнявся з-поміж своїх київських колег своїми консервативними поглядами і демонструванням лояльності до царського режиму. Про це красномовно свідчать навіть окремі висловлювання загального характеру, присутні в його роботах: «Відновлення законної влади і миру після революційних бурь» [53, с. 6]. У дусі ідей романтиків, що намагались реабілітувати «середні віки» на противагу просвітникам, всі установи нового часу («новітнього часу» згідно тодішніх періодизаційних схем історичного процесу) історик виводив із середніх віків (виникнення націй і національних держав, соціальні зміни тощо) [53, с. 30-33]. Не викликає подиву, звісно, дуже висока оцінка ним ролі релігійного елементу в історії [53, с. 38]. Визнаючи прогресивний характер історичного процесу, історик водночас все ж таки вважав, що «зі змішаних народних мас» утворює народи, нації і національні держави саме божественне «Вічне Провидіння» [53, с. 49]. Втім, *О. Ставровський*, суперечачи собі ж, паралельно стверджував (в одній і тій же роботі), що вже «Народи» «ввели в життя свій віковий закон і зі змішаних народних мас утворили нації і національні держави» [53, с. 49-50].

Відзначимо, що вплив провіденціалістських ідей був відчутний тією чи іншою мірою у роботах істориків, часом дуже різних за своїми ціннісними і моральними установками, науковими підходами. Хоча провіденціалістський підхід, теоретичне оформлення якого ми знаходимо ще в роботах християнського філософа Аврелія Августина (V ст.), найбільшого поширення на російських теренах здобув у т.зв. «літописний період» (X – XVII ст.) [9, с. 11], але рецидиви його застосування спостерігались і в роботах деяких істориків XIX ст., насамперед представників романтичної історіографії, в рамках якої критики зазнавали раціоналістичні ідеї французьких просвітників.

На нашу думку, можна говорити про наявність значною мірою латентного, але водночас

логічного взаємозв'язку між процесами інституціоналізації та професіоналізації історичної науки в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. і появою доволі значної кількості ґрунтовних робіт теоретико-методологічного спрямування. Очевидно, що мова йде і про вододіл між двома вищезгаданими періодами розвитку історіописання – донауковим і науковим. Ознаки змін вищезначених періодів можна простежити, насамперед, на прикладі еволюції теоретико-методологічних підходів і конкретної дослідницької методики істориків 50 – 60-х рр. XIX ст.

Важливу роль відіграло поширення ідей європейських філософів та істориків у загально-російському історіографічному просторі. Особливе значення мав вплив позитивізму з його вимогами ретельного добору історичних фактів, що сприяло вдосконаленню дослідницької методики. Разом з тим, засвоєння позитивістських ідей вимагало від фахових істориків певної обережності, адже ще за спостереженням мислителів XIX ст., позитивістське вчення характеризувалося відсутністю цілісної і послідовної теорії пізнання [67, с. 141].

Досить подібним до *Т. М. Грановського* з точки зору спроб останнього витворити певну філософсько-історичну концепцію на основі творчого засвоєння і зваженої оцінки теоретичних і конкретно-історичних праць багатьох європейських мислителів був відомий харківський професор *М. Н. Петров* (1826-1887), автор багатьох праць як популярного, так і спеціального характеру (присвячених історії німецької реформації, європейської суспільно-політичної думки та ін). Його перу належить робота «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції» [37] (1861), яка засвідчує знайомство і творче засвоєння її автором здобутків сучасної йому європейської історіографії.

В дусі просвітницької ідеології вищу мету історії вчений вбачав у громадянському і гуманістичному вихованні суспільства («історія вчить нас як жити свідомо» [38, арк. 2]). Політичні і соціальні проблеми, прийняття тієї чи іншої форми державного ладу можуть бути, підкреслював історик, успішно вирішені тільки нею, «позаяк теперішнє є неминучий логічний наслідок всієї минувшої долі народу і така ж неминуча передумова його майбутнього розвитку». За такого погляду на механізм історичного руху, доводив *М. Н. Петров*, історик є не просто вченим чи письменником; він – «орган національної і суспільної самосвідомості» [37, с. 58]. Вчений вважав, що історик повинен бути національним. *М. Н. Петров* визнавав, що «звичайно, це – слизький шлях; і від національної точки зору до одностороннього патріотизму попередніх часів – один тільки крок». Проте, на його думку, історик водночас не може, та й не повинен відмежовуватися від свого народного світогляду, «якщо бажає досвідом

інших країн і народів виховувати своїх співвітчизників» [37, с. 62].

В історичній науці в Україні справедливо вказувалося на національно-орієнтований характер історіософської концепції М. Н. Петрова, який прагнув включити вітчизняну історію у загальносвітовий історичний процес [54, с. 69]. Тож не випадково, вчений виступав проти умовляючих логічних конструкцій (часто в своїй основі ірраціональних) – «метафізичних спекулятивних» схем історичного процесу, зокрема проти схеми, розробленої главою німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегелем (1770-1831), який писав, до прикладу, про «історичні» і «неісторичні» народи (зараховуючи до останніх і слов'ян). В цьому контексті М. Н. Петров наголошував, що «як для філософа, так і для кожного вченого є тільки один спосіб знайомства з історією – це вивчення фактів» [37, с. 55]; «з того часу, нарешті звикли вважати важливим в історії не самий факт, а ту долю впливу, яку мав він на розвиток історичного прогресу» [37, с. 56]. Звідси, логічним висновком історика було справедливе твердження, що «всесвітня історія є вже, звичайно, сама по собі, порівняльна наука; але в спеціальних дослідженнях порівняльний шлях був би, безперечно, найбільш успішний» [37, с. 53]. Видається, що заслуга теоретичного обґрунтування і початку серйозного використання історико-порівняльного методу в Наддніпрянській Україні належить саме М. Н. Петрову, а не представникам позитивістської історіографії, як стверджувалося в радянській історіографії [10, с. 67].

У спробах об'єктивного підходу до вивчення історичного процесу, пошуку оптимальних дослідницьких підходів М. Н. Петров був прихильником поглядів одного із засновників історико-критичної школи, знаменитого німецького історика Л. фон Ранке.

Вузлові ідеї романтичної історіографії («генетичний аналіз» суспільних явищ у напрямку зміщення уваги з універсального соціуму на окремі спільноти, об'єднані особливими культурно-психологічними рисами [15, с. 26] – «народним духом», «абсолютним духом» та ін.), філософським підмурком яких і була німецька класична філософія, були критично переосмислені М. Н. Петровим.

В руслі ідей новомодної на середину XIX ст. позитивістської філософії харківський вчений критикував теорії «ідеального, абстрактного лібералізму», «шляхом філософської спекуляції нав'язаного історії, але не виправданого нею». Натомість він прихильно ставився до ліберального начала як такого, що пов'язане з поняттями справедливості, права і гуманності [37, с. 89]. М. Н. Петров критикував одного із засновників критичного методу «найбільш знаменитого» представника т.зв. «історичної школи» Б. Нібура за «безумне заперечення всіх ідей політичного

ідеалізму – свободи, рівності, народного самодержавства як суто абстрактних вчень, що ніколи не відігравали в історії ролі «природних агентів» і які, окрім того, суперечать одне одному. На думку історика, «ідеї ці, дійсно, як позитивні вчення, проникають у життя тільки з часу революції (Французької революції кінця XVIII ст. – Ю. І.), і до того ж – породжуючи незліченні зловживання у своєму застосуванні на практиці. Але від цього не можна ще заперечувати їх ... ролі в історії як час від часу повторюваного протесту проти свавілля влади і несправедливих привілеїв одного стану перед іншим. В цьому розумінні, ідеї ці були у всі часи сильними важелями суспільного розвитку; в цьому сенсі не можна відмовити їм у значенні дійсних історичних сил». В цьому контексті М. Н. Петров справедливо зауважував, що т.зв. «натуральний розвиток» зустрічається в історії досить рідко, що, шляхом завоювань, війн і мирних стосунків, народи знають чужих впливів, які порушують їх природне зростання і вводять до історії новий, не менш могутній елемент «випадковостей». З вищесказаного логічно випливав наступний висновок вченого, співзвучний ідеям представників романтичної історіографії: не можна приписувати занадто багато впливу безсвідомій силі природи; в індивідуумі діє той самий «творчий народний дух». А тому, на його думку, несправедливо принижувати в історії роль «геніальної особистості» [37, с. 52-53]. Цікаво, що історик веде мову і про «темну демократичну масу», – проте не асоціює з нею саме «народ» [37, с. 305].

М. Н. Петров дорікав німецькому історикові К. Роттеку (співчуваючому ідеям Великої французької революції) за те, що той у своїй книзі «Загальна історія ...» «ніде не вважає за необхідне піднятися до тих поглядів на історію, перед якими кожна епоха, всі форми і ступені суспільного розвитку мають своє «відношене», історичне виправдання» [37, с. 33]. Симптоматичним з цього приводу виглядає зауваження (хоча й дещо іронічне) вченого, що провіденціоналізм легко виправдати в історії, якщо «розглядати її у всій неохоплюваній цілісності» [37, с. 229]. Відомий англійський філософ й історик Р. Колінгвуд визначав подібні історіософські підходи як «історія епохальних подій» або «апокаліптична ідея» [20, с. 108].

Тлумачення харківським професором проблеми існування «історичних» чи принаймні «суспільних законів» є дещо суперечливим (можливо, з погляду на еволюцію його поглядів). Так, у 1861 р. він наголошував, що Наполеон I, «примушений силою *неблаганних законів історії* (курсив наш – Ю. І.) шукати якої-небудь моральної опори в минулому ... викликав до життя спогади століття Людовика XIV, тому що в ньому йому було більше співзвучного, ніж у революційній літературі» [37, с. 226]. М. Н. Петров

писав, що сучасна йому історіографія займається насамперед, «розкриттям законів суспільного розвитку» [37, с. 177]. У його поглядах помітне співчуття до думок німецького вченого початку XIX ст. К. Ф. Ейхгорна, засновника німецької історико-юридичної школи (на противагу «хибному вченню» енциклопедистів про «договірне співжиття» [37, с. 35]): «що держава, її устрій і закони не є продуктом людського свавілля, але є результатом органічного розвитку, що відповідає своїм власним законам» [37, с. 42]. Пізніше ж вчений розкритикував відомого англійського історика-позитивіста Т. Бокля за його підходи у вирішенні завдання «розкриття законів суспільного розвитку» (спробу перетворити історію в «якусь природничу науку» [39, с. VIII]), наголошуючи, «що таких точних та загальних законів, які здатні були б зробити людину господарем свого майбутнього і яких шукає в історії Бокль, в ній зовсім і немає» [40, с. 7-8].

Одночасно М. Н. Петров підкреслював, що без законів, що управляють рухом історичного процесу, історія завжди буде залишатися збірником корисних і цікавих відомостей, але аж ніяк не наукою. Критикуючи загалом ідеї родоначальника соціології і позитивістської філософії О. Конта, він все ж підтримував його думку, що, оскільки суспільні науки, в т.ч. історія, є найскладнішими, то й «вивчення їх» ще тільки починається, тобто вони тільки ще виробляють свій метод, без якого не можна відкрити і законів, що управляють суспільними явищами [40, с. 6]. Більше того, М. Н. Петров услід за позитивістами все ж таки визнавав «один загальний закон», що його можна помітити в усій історії: закон постійного і спадкового прогресу [40, с. 9]. У 1881 р. вчений прямо писав, що людське суспільство є «живий організм, який розвивається, подібно будь-якому організму, за законами йому притаманними» (курсив М. Н. Петрова – Ю. І.); при цьому він наполягав і на існуванні т.зв. «рокових сил» (географічні обставини та ін.) в історії [36, с. 10-11]: «є якась невблаганна немезіда, що карає злочини народів і суспільств відповідно до природних законів історії» (останнє твердження М. Н. Петрова належить до 1868 р. і було повторене в перевиданнях його «Нарисів» зі всесвітньої історії, зокрема в другому прижиттєвому (1882 р.) і наступних посмертних виданнях [35, с. 68]).

В підсумку, вчений запропонував наступне визначення історії як науки: «історія є науковий і разом з тим художній виклад минулого життя людського роду; її завдання полягає в художньо вірному відтворенні минулого, а практична користь в тому, що вона вчить нас жити на світі свідомо, тобто розуміти – звідки і як походять явища суспільного життя, що оточує нас, і чому це життя саме таке, яким ми його бачимо тепер» [40, с. 9].

Російська історична наука в пореформений період і в умовах наростання революційної кризи на початку XX ст. розвивалася в обстановці явищ, що все більш ускладнюються суперечностями розвитку суспільно-політичної, соціально-економічної і культурної сфер життя.

Тенденція розвитку проявлялася з усією очевидністю в інтенсивності зростання наукового знання, до безумовних свідчень якого можна віднести: зоряність імен; різноманітність і насиченість проблематики; кристалізацію історіографії як спеціальної історичної дисципліни, її відгалуження від джерелознавства; новизну методологічних пропозицій і методичних рішень. Збагачення науки йшло за рахунок якісних змін корінних понять, дискусійності їх трактування і розуміння істориками, що належать до різних суспільно-політичних напрямів. Усі названі процеси відбувалися на тлі очевидних змін в науковій і ширше – суспільній свідомості, в самій системі сприйняття явищ наукового життя і культури [50].

Для перехідного часу особливо характерні наполегливі пошуки сенсу історії і законів історичного групування подій. В процесі спроб досягнення ученими "національного самопізнання", починаючи з 1840 – 1850-х рр., традиційно враховувався "багаж", накопичений наукою, а саме усвідомлення системних взаємозв'язків між культурою і думкою і їх впливом на історіографію.

В цілому, до 1860-х рр. проходить захоплення загальнофілософськими концепціями і період їх активного застосування до вітчизняної історії і права. Істориків значно менше хвилюють можливості того, що привнесли "новонабуті" філософські і соціологічні знання в проблематику дослідження.

Вишезагаданий М. Н. Петров писав в 1861 р.: «Ще тридцять п'ять років тому від філософії чекала Німеччина настанови для життя й ідеалів для майбутнього. Тепер чекає вона їх від історії і в ній одній шукає основ, на яких може бути побудована її державна єдність та зцілений віковий недуг роз'єднання. Історичні науки визнані єдиними надійними керівниками в житті, оскільки філософія, перебравши всі ідеали і зруйнувавши їх один за одним, сама, нарешті зізналась, в особі найвидатнішого з сучасних мислителів (Гегеля – Ю. І.), що «тільки дійсно існуюче – розумне» [40, с. 62].

Хвилі, ініційовані західноєвропейськими філософськими течіями, періодично досягали російських берегів. Проте вплив, що справлявся ними, а тим більше їх сприйняття залежали від багатьох обставин: складу розуму і темпераменту того чи іншого історика, його віку і суспільно-історичних умов, духовної атмосфери часу.

У XIX ст. російських наукових і громадських берегів досягли декількох позитивістських хвиль. Ще в 1840-і рр. в ідейно-

філософському і історичному житті Росії виник інтерес до позитивізму, і з'явилися перші позитивісти. Другу, сильнішу позитивістську хвилю сучасники спостерігали на початку 1860-х рр. І, нарешті, позитивізм стає предметом напруженої суспільної уваги в 1880-ті рр. [50].

Позитивісти визнавали найважливішою причиною поступових змін послідовний вплив минулих поколінь, що все посилюється. Завданням історика вони вважали пізнання історичних явищ, що є необхідним результатом попереднього і двигуном наступного.

Основний зміст позитивістської парадигми історії можна звести до наступних елементів: 1) гносеологічний оптимізм і раціоналізм, віра в можливість засобами науки пізнати і перетворити в придатний для людини світ (цей елемент слід визнати домінуючим для позитивістської історіографії); 2) ствердження єдності наукового знання; 3) прагнення "підтягнути" історію до рівня природних наук за рахунок реалізації в ній основних ідеалів і норм природничонаукового дослідження; 4) об'єктивізм; 5) визнання існування законів розвитку суспільства; 6) визнання наявності прогресу в історії людства; 7) трактування суспільства як організму; 8) плюралістична теорія факторів (багатофакторність пружин історичного процесу). Постулати позитивістської парадигми мали свої сильні і слабкі сторони. Криза парадигми, в яку вона вступає на рубежі епох, не означала необхідності відмови від усіх складових її ідей, але зажадала їх рішучої переробки, приведення у відповідність з реаліями історичного дослідження (на базі урахування специфіки пізнання в історії) і новою епохою [31, с. 30].

Переконаність в існуванні певних законів в розвитку суспільства була найважливішим елементом позитивістської парадигми в історії.

Історики-позитивісти могли сперечатися про характер цих законів, про те, чи виявлені вони, або це справа майбутнього, про те, яка конкретно наука їх відкриває – історія, соціологія, або психологія; саме ж існування законів було священним принципом, догматом віри, з якого виходив всякий дослідник [50].

Ідея закономірності історії лежала в основі усіх досліджень істориків-позитивістів. Проте, чіткого визначення історичних законів позитивістська історіографія зазвичай не давала.

Поняття закономірності історії в позитивістській парадигмі виявилось тісно пов'язаним з визнанням наявності в історії прогресу. У чому принципова слабкість позитивістської теорії прогресу, що неабиякою мірою сприяла розвитку кризової ситуації в загальноросійській історіографії? Передусім, в її недостатній теоретичній розробленості.

Зрозуміло, що ця обставина певним чином корелювалася з плюралістичним підходом, що

був закладений в самій пізнавальній установці позитивізму. На практиці це часто оберталось еkleктизмом.

В той же час, позитивістський підхід до історії на основі вивчення дії окремих чинників припускав, що у результаті можна отримати цілісне уявлення про історичний процес як деякий стійкий об'єкт. Така установка на пошук і аналіз "малої системи" зіграла з істориками-позитивістами злий жарт в період бурхливих соціальних катаклізмів першої чверті ХХ століття, коли окремі складові системи, як і уся вона в цілому, повелися всупереч сталим уявленням і прогнозам [31, с. 31].

Початок ХХ ст. ознаменувався як глибокими змінами у суспільно-політичному і геополітичному розвитку країн та народів континенту, так і методологічною кризою історичної науки, в якій відбувалися взаємосуперечливі паралельні процеси девальвації наукового значення історичних знань як відповіді на злободенні суспільні проблеми і, водночас, посиленого їх підпорядкування філософсько-історичним та політичним доктринам. Позитивістський "запал" попереднього періоду свої евристичні можливості вичерпав, а пошуки нових шляхів вивчення були перервані Першою світовою війною [12].

Автором робіт в галузі французької реформації і одним із засновників т.зв. «російської історичної школи» у вивченні аграрної проблематики історії Великої французької революції кінця ХVІІІ ст. був відомий київський професор *І.В.Луцицький* (1845-1918). У ранній період своєї діяльності історик був палким прихильником ідей засновника соціології і позитивістського напрямку в філософії французького вченого О. Конта [26; 27], звертав увагу на зв'язки історії з іншими науками. Він констатував (подібно до О. Конта), що в сучасний йому час соціології як науки про соціальні явища ще немає. Відповідно, на його думку, ще не існує й історія як наука, бо завдання історика – «виявляти історичні закони, що є похідними, або ж конкретними проявами, від загальних соціологічних законів, які ще не відкриті» (але, разом з тим, І. В. Луцицький говорить, під впливом ідей того ж позитивізму, що завдання історика – досліджувати факти). Останні є, у свою чергу похідними від законів розвитку людської природи (тобто від біологічних). З часом взаємозалежності між цими законами слабшають (в зв'язку з розвитком суспільства) [28, с. 17-20].

Суспільство вчений розглядав як: 1) організм, що складається з елементів, які мають свою будову, свою свою структуру, свої органи і т.п.; 2) організм, що має свої життєві відправи, здійснює їх (функції організму). У відповідності з цим, вважав І. В. Луцицький, необхідно вивчати або, «так би мовити, анатомію, анатомічний склад суспільства, або ж досліджувати його зі



сторони проявів його життя, тобто зі сторони фізіологічної» [28, с. 23-24].

Пізніше вчений звернув особливу увагу на праці одного з родоначальників «економічного матеріалізму», англійського вченого Д. Роджерса (1823-1890). І. В. Лучицький підкреслював, що напрям, заснований Д. Роджерсом «обіцяє в близькому майбутньому радикально змінити те, що називають науковою історією, науковою політичною економією». Історик констатував, що завдяки Д. Роджерсу, на перший план вивчення «найважливішого з факторів життя» – економічного фактору, і цілком ясно поставлено як головне завдання вивчення, з'ясування в усіх деталях процесу економічних змін, які відбувалися в житті як окремих народів, так і всієї Європи, але «процесу не самого лише в собі (як було раніше), а в зв'язку з іншими явищами і факторами життя» [25, с. 172]. Ще раніше І. В. Лучицький називав себе послідовником того напрямку в науці, який «ставить на першому плані історію суспільного ладу, установ, економічних відносин і т.д.» [29, с. II]. Втім, вчений не обмежував пізнавальне поле історичної науки соціально-економічною проблематикою (відчувається певний вплив не лише позитивістської плюралістичної теорії факторів, але водночас і потреба цілісного розуміння історичного процесу – Ю. І.). У 1889 р. він наголошував на тому, як змінилось уявлення про те, що таке історія в порівнянні з тим уявленням про неї, яке існувало раніше. – «А саме, що історія не є тільки виклад зовнішніх політичних подій, історії війн і шлюбних союзів, а історія і установ, і станів, і станових відносин, і розумового, і економічного, і суспільного життя народів». Цілком логічно, що вчений визнає і далі існування законів розвитку соціального життя [25, с. 175].

Загалом, не можна не погодитись з думкою Л. В. Таран, що «в основу методології конкретно-історичних розробок» і дослідження аграрних аспектів Французької революції 1789 р. було покладено принципи позитивізму, марксизму і неокантіанства [60, с. 57] (особливим є і те, що відчутним у творчості І. В. Лучицького, одного з фундаторів вищевказаної школи, був також вплив ідей народників – Ю. І.). На думку сучасної російської дослідниці Р. Хут, це мало і позитивні наслідки для вдосконалення підходів до вивчення минулого, оскільки сучасна новістика може використовувати той безцінний багаж міждисциплінарності і спроб вирішення проблеми методологічного синтезу, який «вже накопичений сучасною російською історіографією» в контексті актуалізації створення концептуальної картини новочасної дійсності, що йде від «тієї самої "всесвітньо-історичної точки зору", на якій більше за століття назад вже наполягали видатні представники російської історичної школи» [66, с. 35] (М. І. Кареев та ін. – Ю. І.).

Втім, прагнення до цілісного бачення і теоретичного осягнення історії світу в усьому різноманітті його взаємозв'язків і взаємозалежностей було характерне ще для окремих представників російської історичної науки середини XIX вв. (насамперед Т. М. Грановського, М. Н. Петрова та ін.), які, у свою чергу, продовжували в цьому контексті лінію просвітницької історіографії.

Характерною рисою національної історичної думки в другій половині XIX – початку XX ст. стає її орієнтація не стільки на минуле, скільки на історичну перспективу. В умовах спрямованості громадських сил в майбутнє в цьому контексті все частіше розглядається в науковій літературі і минуле. Магістральною темою стає питання про шляхи розвитку Росії і долю капіталізму в ній. Починаючи з 1880-х рр. пріоритетного значення набуває соціально-економічна проблематика. Її розробляють як дослідники-народники, так і інші дослідники, зокрема ті, чия творчість зазнала впливу марксизму, що стає основним захопленням молодих умів в другій половині 1890-х рр.

На думку відомого українського вченого В. Потульницького, народницький напрям «майже цілковито домінував починаючи з 1840-х років до кінця 1920-х років в українській політичній і історичній думці» [45, с. 386].

Обмеженість позитивізму з його ідеалом методології, побудованої за зразком точних природних наук, прискорила появу нових моделей історіописання, насамперед марксизму та неокантіанства.

Учень І. В. Лучицького, відомий російський вчений, а згодом знаменитий радянський академік Є. В. Тарле (1874-1955), який на зламі XIX – XX ст. лише розпочав свою наукову діяльність, зазнав певного впливу марксизму, що почав набувати популярності серед російських інтелектуалів того часу.

Так, Є. В. Тарле називав Маркса визнаним усіма представником європейської науки, наголошував на необхідності звертати увагу на «вплив економічного фактору в житті суспільства», «відношення законів економіки до інших прихованих і явних соціальних сил» [61, с. 239]. Проте, марксистом історик в цей час аж ніяк не був [Див: 62]. Фактично Є. В. Тарле виступав представником т.зв. «другого позитивізму», прихильники якого критикували засади класичного позитивізму, але не поривали цілком з ним, і у своїх теоретико-методологічних пошуках зближувалися з неокантіанством.

У дореволюційний період, на рубежі XIX – XX ст., філософські й історичні погляди ученого вирізнялися еkleктизмом, представляючи строкату суміш позитивізму і економічного матеріалізму в суперечливому поєднанні з еле-



ментами ліберально-народницької концепції І. В. Лучицького і неокантіанства.

Починаючи з 1870-х рр., настає час "суб'єктивізму", характерного вражаючою різноманітністю різновидів. Переживши захоплення позитивізмом (працями Конта, Мілля, Спенсера) і вийшовши за його теоретичні і ідеологічні рамки, багато російських вчених сприйняли ідеї німецьких філософів-неокантіанців В. Віндельбанда (1848-1915) і Г. Ріккєрта (1863-1936).

Російське неокантіанство, з'явившись пізніше за німецьке, представляло особливий етап в розвитку цієї течії в цілому. Ідеї німецьких неокантіанців були творчо перероблені. У рамках неокантіанської течії історизм отримав подальший розвиток у формі логічного вчення про методи історичного пізнання і вчення про історичне індивідуальне. Продовжуючи традиції німецького неокантіанства, російські історики-неокантіанці розуміли індивідуальне як певну неповторну єдність. Вивчення цієї неповторної цілісності і необхідності історичного процесу і ставилося в обов'язок історичній науці. Здійснення цього завдання, з точки зору самих неокантіанців, не означало вивчення законів суспільного розвитку. У історичну науку Російської імперії неокантіанці привнесли заперечення прогресу, розглядаючи історію як "науку про дух" [34].

Погляди учня М. Н. Петрова відомого харківського вченого, фахівця в галузі історіографії й античної історії *В. П. Бузескула* (1858-1931) були досить еkleктичними, і проявлялися, зокрема, в його оцінках творчості інших істориків. Так, він прихильно ставився до поглядів московського вченого М. С. Кореліна «на *закономірність*» (курсив В. П. Бузескула – Ю. І.) історичного процесу, причинний зв'язок між явищами і тісний зв'язок між різними сторонами суспільного життя» [8, с. 245], при цьому В. П. Бузескул назвав економічний матеріалізм «одностороннім, крайнім напрямом» [8, с. 242].

Вчений відстоював необхідність для історика залишатись максимально можливо об'єктивним в оцінці історичних подій (зразком для нього в цьому плані був знаменитий німецький історик Л. Ранке) [5, с. 183].

В. П. Бузескул намагався уникати в своїх історіографічних роботах оціночних суджень, проте під час Першої світової війни він опублікував працю, в якій відчувається вплив часу. Цікаво, якщо як учень М. Н. Петрова, він раніше, все ж таки, досить схвально ставився до прагнення Г. фон Зібеля та інших німецьких вчених виробити «національний» погляд на історію (в контексті «розвитку національної і політичної єдності Німеччини») [4, с. 32], то тепер цей погляд критикує (при цьому «дістається» навіть Л. фон Ранке), вважаючи, що він був однією з під-

валин формування прусської, а згодом загальнонімецької ідеології мілітаризму [7, с. 5-7, 60-61].

Одеський історик *Є. М. Щепкін* (1860-1920) доводив, що історичні явища настільки складні і різноманітні, що цілком тотожні повторення їх не зустрічаються. Однак, на його думку, не дивлячись на неможливість індуктивних історичних законів і достовірних передбачень, історія все ж таки може пояснити походження події, коли вона вже настала, виявивши і довівши із загальнообов'язковою необхідністю зв'язок події з певними фактами, що передували їй. При цьому, підкреслював історик, тлумачення історичних фактів, так звана історична інтерпретація, зводиться до встановлення між попередніми і наступними фактами психологічно зрозумілого для нас зв'язку. Отже, мета інтерпретації не пошук історичних законів і слідів їх впливу, а «спростевування у подіях дії психологічних законів». Іншими словами, стверджував Є. М. Щепкін, історичне тлумачення з'ясовує не закони, що зумовлюють неминучу появу цілком подібних подій за наявності необхідних причин в кожному окремому випадку, а «більш чи менш складний причинний зв'язок, що має значення тільки для спеціального відношення між двома подіями, що вивчаються в дану хвилину. Однак можливість загальнообов'язкових висновків, на думку вченого, знаходить своє коріння, по-перше, в існуванні загальнообов'язкових психологічних законів, а, по-друге, в тій особливості історичних висновків про причинний зв'язок, що «тут вчені не виводять з теперішнього безсумнівне настання події у майбутньому, .. а навпаки, від події, що вже відбулася, піднімаються назад до її психологічно найбільш зрозумілих причин серед фактів, які передували їй» [68, с. 4-5].

Історик ставив питання: «чи можна вказати який-небудь один певний фактор, з якого завжди починається зміна загального складу культурного життя», «чи є надія для обережного дослідника знайти і довести моністичне пояснення історичного процесу?» [68, с. 18]. В цьому контексті Є. М. Щепкін своєрідно зображував зв'язки історії з іншими науками. З одного боку він писав про «вторгнення» історії в інші науки, з іншого, – вказував, що, в свою чергу, соціологія та політична економія перейшли в наступ проти історії, здійснюючи теоретичний напад на історію як на незалежну дисципліну. Як і В. П. Бузескул, а також інші фахівці в галузі історії нового часу доцент Ніжинського Історико-філологічного Інституту кн. Безбородька *В. В. Новодворський* [33, с. 7-9], одеський вчений *Г. Є. Афанасьєв* [3, с. 526-528] і професор Київського університету, а згодом вищезгаданого інституту *В. К. Піскорський* [41, с. 49-50], Є. М. Щепкін виступав проти «крайнощів економічного матеріалізму», хоча останні четверо істориків все ж відзначали заслуги представників цього

напряму (К. Маркса та ін.) у зверненні уваги на роль економічного фактору в історії, і намагання останніх подолати ці «крайнощі», враховуючи критику інших вчених, в т.ч. істориків [68, с. 4-5]. Загальний висновок Є. М. Щепкіна полягає в твердженні, що історія не є точною для теоретичної побудови власних законів, але володіє достатньою точністю для того, щоб як і саме життя, лягати, на правах фактичного матеріалу, в основу практичної діяльності людини [68, с. 33]. Загалом, у поглядах одеського вченого відчувається еклектичне поєднання ідей, висловлених теоретиками позитивізму, а також творцями т.зв. баденської школи неокантіанства В. Віндельбандом і Г. Ріккерттом (особливо положень рікертіванської класифікації наук), з ідеями, запропонованими представниками т.зв. школи психологів (наприклад, Г. Зіммелем, В. Вундтом, Х. Зігвартом).

Спроби синтезу ідей позитивістів і неокантіанців можна простежити на прикладі творчості й інших істориків-новістів.

Вищезгаданий **В. К. Піскорський** (1864-1910) заперечував (в 1906 р.) існування історичних законів, висувуючи натомість необхідність з'ясування причинної залежності між одночасними чи послідовними факторами. Завданнями історичної науки, на його думку, є «не тільки опис, але й з'ясування генези історичних явищ» (курсив наш – Ю. І.). Історію він вважав, подібно до київського професора П. М. Ардашева [2, с. 14-18] та частини вищезгаданих інших вчених, «наукою про індивідуальне і конкретне», яка повинна слугувати «основою для абстрактних соціологічних побудов» [41, с. 45-47].

Дещо подібні міркування висловлював і **В.В. Новодворський** (1861-1923), який під впливом позитивізму розглядав історію як «конкретну», «свого роду описову» соціологію, вважаючи, що формулювати закони – завдання соціології як абстрактної науки. Вчений визначав історію як «конкретну науку про розвиток явищ і форм людського співжиття», причому історик повинен вивчати, так би мовити, саму сутність історичної еволюції, тобто розвиток соціального і політичного ладу, економічних умов і духовної культури, релігії, етики і мистецтва, а також факти т.зв. зовнішньої історії (війни, дипломатичні відносини), «оскільки елементи насилля відіграють дуже важливу роль в житті людства» [33, с. 20]. Він визнає, на відміну від, наприклад, П. М. Ардашева, існування власне історичних явищ [33, с. 6]. Вчений також підкреслював, що об'єктивізм в історичній науці – лише ідеал, але все ж історик повинен до нього прагнути [33, с. 2].

Еклектичними були і погляди одеського історика **Г. Є. Афанасьєва**. Критикуючи однобічність різних підходів до осмислення історичного процесу (економічний матеріалізм, біологіза-

торський принцип та ін.), він доводив (в 1907 р.), що необхідно враховувати всю сукупність його факторів [3, с. 520-538]. На його думку, сутність історичного процесу – боротьба ідеалу, пропагандованого «великими людьми», з інерцією суспільного розвитку, занепад же моралі і збереження різного роду пережитків може призвести до смерті даної соціальної одиниці [3, с. 579-580].

Необхідно відзначити, що вчені-соціологи кінця XIX – початку XX ст. не виправдовували надій багатьох істориків того часу. Суто соціологічні дослідження, то вони спрямовувалися переважно на аналіз сучасного стану суспільства, але соціологи з недовірою ставилися до філософії історії. Іншими словами, вони не претендували на створення якихось загальних історичних схем, в обґрунтуванні історичного прогресу утворився певний вакуум. Показово, що низка робіт, що дають огляд великих теорій прогресу, закінчувалися серединою XIX століття – О. Контом, Г. Спенсером і К. Марксом. За усієї відмінності підходів теоретиків прогресу до історії в XIX столітті їм була властива одна загальна риса. Їх погляди історичні, оскільки були обернені в минуле, і позаісторичні, як тільки справа стосується сьогодення, а тим більше майбутнього. Розвиток суспільства у кінці XVIII – XIX століттях відбувався такими швидкими темпами, зміни виявилися настільки безповоротними, а успіхи в науці, культурі, економіці такими вагомими, що мимоволі оформилася своєрідна «філософія піраміди». Вершиною уявлялася сучасність, а усе минуле розглядалося як підготовчі або перехідні до неї шаблі [31, с. 23].

Слабкі сторони таких підходів особливо відчутними виявились при конфронтації з історичними реаліями XX – початку XXI ст. У сучасній українській науці цілком слушно пролунали зауваження з приводу кризи «іраціональної парадигми Гегеля-Маркса-Гроха як світоглядної основи історичної науки і неспроможності подолання етапу «перманентної революції» у науковій рефлексії» [45, с. 59].

Особливу актуальність вищеозначені міркування мають з огляду на тривалий розвиток історичної науки в Україні як сегменту історичної науки в СРСР. В останній як ідеологічній складовій радянського суспільствознавства у ролі нового «ідола» (замість соціології) виступав т.зв. «історичний матеріалізм». Притримуючись традиційного для радянських суспільствознавців поділу наук на загальні і окремі (або ж спеціальні), частина вчених (особливо в 50-х рр. XX ст.) стверджували, що історичний матеріалізм вивчає суспільство в цілому, а інші суспільні науки, в т.ч. історія, – його окремі сторони. Звідси історія відносилася до окремих наукових дисциплін як наука, що вивчає спеціальні закони, тобто закони, які діють на певних етапах, в певні періоди, епохи розвитку суспільства [46, с. 126; 48-49].

В нинішній час особливу увагу привертає до себе Постмодернізм, що, як і неокантіанство, ставить під сумнів можливість існування суто історичних законів.

Проте, сучасна наука вже визнала, що закон як повна повторюваність явищ не має місця ні в природі, ні в суспільстві. Натомість вона допускає існування т.зв. «історичних закономірностей» на рівні окремих соціальних спільнот [12, с. 38-39]. Серед вищезгаданих вчених найбільш близьким до сучасного розуміння «закону» в історії «як деякого емпіричного узагальнення, що має високу вірогідність», був харківський професор М. Н. Петров, на що у вітчизняній історіографії вперше звернув увагу київський вчений С. П. Стельмах [54, с. 58]. До речі, після М. Н. Петрова подібні до тверджень останнього міркування висловлював і В. В. Новодворський [34, с. 67].

Підсумовуючи, відзначимо, що сучасний одеський дослідник С. Б. Прутцев висловив наступні важливі у даному контексті зауваження: 1) історія досліджує свій об'єкт і буде системою знань в єдності категорій «одиничне-особливе-загальне» і «абстрактне-конкретне»; 2) не існує ні «специфічно історичних законів», ні «законів в конкретній формі»; 3) якщо взагалі існують закони суспільного розвитку, то всі вони вивчаються історією і всі вони включаються в систему історичних знань [46, с. 134]. Ці твердження, на нашу думку, є слушними, адже межі наук не є чіткими, «водонепроникними», а отже й дія тих чи інших законів або закономірностей не обмежується проявами виключно в межах досліджуваної тією чи іншою наукою певної сукупності явищ.

У вітчизняній історіографії вже були вдалі спроби системного підходу до з'ясування методологічних принципів наукової діяльності істориків даного часу, в т.ч. і розглядуваних. Наприклад, київський дослідник С. П. Стельмах зауважив, що у розвитку історичної думки в Україні спостерігалась тенденція поєднання досить міцних традицій німецької ідеалістичної філософії історії з новомодним позитивізмом (щодо М. Н. Петрова він зазначає, що вчений, будучи прихильником німецької академічної науки, не прийняв філософії історії позитивізму, а залишився прихильником традиційного історизму, висловлюючи водночас ідеї, близькі значною мірою до концептуальних положень неокантіанства, хоча й за кілька десятиліть до розробки останніх [54, с. 50]). С. П. Стельмах пише також, що одеські вчені О. Г. Брікнер та О. С. Трачевський і молоде покоління істориків (П. М. Ардашев, В. К. Піскорський, В. П. Бузескул) досить обережно ставились до позитивізму і швидко наближались до неокантіанства [54, с. 91]. Окрім того, С. П. Стельмах зазначає, що «серед російських істориків вірними позитивізму до кінця залишалися лише

окремі з них (П. В. Павлов, І. В. Лучицький)» [54, с. 90]. Визнаючи значну слушність цих тверджень, ми все ж таки змушені висловити деякі власні міркування.

По-перше, необхідно відзначити, що хоча вищевказані історики переживали в той чи інший період свого життя (особливо в молоді роки) захоплення тими чи іншими філософськими течіями й соціологічними напрямками, насамперед позитивізмом, а згодом і неокантіанством, проте, по суті, при обґрунтуванні своїх конкретно-історичних ідей і концепцій вони все ж таки були переважно еkleктиками, намагаючись запозичувати все, що на їх думку, було позитивним для інтегрованого розуміння історичного процесу (це видно, зокрема, на прикладі творчості М. Н. Петрова та І. В. Лучицького). Тому нерідко їхні конкретно-історичні висновки суперечили задекларованим ними ж методологічним принципам. Так, твердження київського професора П. М. Ардашева про принципову неможливість виокремлення історичних законів чи, принаймні закономірностей, а також власне історичних явищ [2, с. 14-18], суперечить, наприклад, висновкам його роботи «Абсолютная монархия на Западе» (1902 р.) [1, с. 154-155]. До того ж, П. М. Ардашев в попередній роботі писав все ж таки про існування й «історичних явищ» [2, с. 17]. Про суперечливість поглядів, наприклад, М. Н. Петрова та інших вчених мова вже йшла вище.

Справа не тільки в точності застосування термінології, хоча це теж має велике значення (теоретичні основи науки проявляють себе передусім у категоріальному апараті [44, с. 317]). Мова йде про конфронтацію філософського й історико-епістемологічного розуміння історичного процесу з історичними фактами, взятими з аналізу джерельних даних. Очевидно, наприклад, що професіональним історикам, які виявляли свою прихильність до позитивістських ідей, доводилося долати і рамки позитивістського підходу до самого історичного джерела.

Зауважимо також, що радянський фахівець О. В. Синіцин не випадково підкреслював, що, хоча методика дослідження тісно пов'язана з методологічними, теоретичними, світоглядними поглядами і в цілому ними детермінується, проте в той же час вона володіє певною самостійністю. Вчений звернув увагу на те, що еволюція від позитивізму до неокантіанства далеко не обов'язково і не одразу знаходила відображення в практиці конкретно-історичних досліджень вітчизняних дореволюційних істориків, оскільки вплив методології не є прямолінійним і механічним. Наприклад, на думку О. В. Синіцина, в творчості таких дослідників, як О. С. Лаппо-Данилевський (найбільш відомий представник неокантіанського напрямку в історичній науці на теренах Російської імперії – Ю.І.), В. М. Хвостов та ін., особливо в їх роботах, написаних піс-

ля 1905 р., окреслився «як в галузі теорії, так і в галузі власне історії еkleктичний «сплав» позитивізму і неокантіанства і неминуча при цьому глибока суперечливість характеру і результативності досліджень» [51, с. 17].

По-друге, як відомо, в роботах І. В. Лучицького, написаних ним в період вивчення ним проблем французької історії XVIII ст., жодним словом (на відміну від його ранніх праць [24; 27]) не згадано роботи родоначальника позитивізму О. Конта чи його послідовників. Радянські вчені слушно зауважували про те, що І. В. Лучицький звертав в цей час увагу на праці основоположника «економічного матеріалізму» Д. Роджерса. Колега І. В. Лучицького по «науковому цеху» і його особистий друг М. І. Кареев, що був поряд з київським професором одним з фундаторів «російської історичної школи» у вивченні історії Великої французької революції, справедливо підкреслював: «з того, що можна назвати «історіологією Конта», І. В. Лучицький запозичив, головним чином ідею структури суспільства в її співвідношенні з рухом історії, з подіями» [18, с. 155]. А пізніше він почав «ставитись до соціології байдуже» і «охолонув» до ідей О. Конта [18, с. 155]. Згодом І. В. Лучицький взагалі цілковито перестав займатися «історико-філософськими питаннями» [19, с. 166].

Загалом, в сучасній історіографії немає єдності у визначенні особливостей методологічних поглядів вищевказаних вчених. Так, В. І. Кадеєв, на відміну від С. П. Стельмаха, вважає В. П. Бузескула позитивістом [17, с. 52], І. В. Максименко звернув увагу на наявність різних компонентів у теоретичних побудовах Є. М. Щепкіна [30, с. 144-148], що, очевидно, не дає змогу назвати останнього цілковитим прихильником неокантіанства чи якоїсь іншої течії і т.д. Частина дослідників підкреслює існування суперечливих тенденцій у теоретичних пошуках вищезгаданих істориків-новістів (й інших їхніх колег «по цеху») і в історичній науці даного періоду загалом [43, с. 123], визнаючи зокрема наявність синтетичного підходу в багатьох (і спеціальних, і конкретно-історичних) роботах означених істориків [23, с. 170; 42].

Систематизація окремих дослідників по наукових течіях та школах, і з'ясування теоретико-методологічних основ самих цих течій і шкіл залишається серйозною проблемою. У ряді випадків однозначно оцінити теоретико-методологічні позиції того або іншого історика просто не є можливим, позаяк індивідуальний світогляд не укладається в жорсткі рамки і схеми. Це породжує розбіжності у питанні визначення приналежності ученого до тієї або іншої наукової структури.

Проаналізовані в даній статті праці дають можливість також стверджувати, що більшість істориків-новістів Наддніпрянської України до-

сліджуваного періоду не уникали аналізу й складних проблем методологічного характеру. Наукова спадщина вказаних вчених засвідчує багатомірність, плюралізм методологічних підходів до вивчення історичних явищ.

Деяка частина істориків стала повністю байдужими до проблем історичної епістемології, уникаючи розв'язання складних теоретико-методологічних проблем. Але ця обставина зовсім не знімає питання про силу дії ідей та концепцій видатних зарубіжних мислителів, передусім філософів, на переконання вітчизняних істориків-професіоналів і російську історичну думку даної епохи загалом.

Відомий російський дослідник О. Нечухрін дещо категорично зауважує, що зовсім не випадково «раніше поширена теза про посилення тенденцій до фактографізму і дрібнотем'я в історіографії Росії епохи імперіалізму» ніколи не була серйозно аргументована; «тип історика-емпірика для вітчизняної історіографії не був характерний ні в другій половині XIX століття, ні на початку XX століття» [31, с. 20].

Дійсно, слід визнати, що вплив позитивістської соціології, яка спиралася на досвід розвитку природних наук, на історичне пізнання був великим. Через неї історична наука засвоїла цілий ряд засадничих онтологічних і гносеологічних понять, була зорієнтована на пізнання законів суспільного розвитку.

З іншого боку, історик, з точки зору позитивістів, це насамперед збирач фактів для потреб інших наук. Останнє міркування часто обмежувало науковців, особливо молодих, у їхніх спробах історичного синтезу.

Поширення філософських ідей європейських мислителів на теренах Російської імперії мало безсумнівне значення для розробки теоретичних моделей історичного пізнання. Проте, варто пов'язувати останнє не тільки з впливом філософських течій, наприклад позитивізму, але і з процесами професіоналізації та інституціоналізації історичної науки в цей період, що характеризувались інтенсифікацією процесів накопичення знань про минуле, розширенням дослідницької проблематики, зростанням джерельної бази, збагаченням методики і техніки дослідження, уточненням і переглядом багатьох попередніх концепцій і обґрунтуванням нових, змінами в кадровому складі наукових установ, принципах організації науки.

Не слід забувати також про т.зв. зовнішні умови розвитку тогочасної історичної науки, адже це те середовище, в якому розвивається наука, умови її існування: соціально-економічні, політичні процеси, соціальне замовлення, характер ідеологічної боротьби, політика уряду щодо науки. Все це впливало на вироблення загальної методології наукового пізнання. Йдеться про вплив культурних, економічних, політичних та

історичних умов, доктрин і установок, про врахування специфіки типу суспільства, системи суспільної свідомості, менталітету, культурних і наукових традицій. Адже тогочасна історична наука в Наддніпрянській Україні розвивалась насамперед як сегмент історичної науки в Російській імперії загалом. З іншого боку, як вже було сказано вище, до 1917 р. історична наука в Російській імперії була значною мірою пов'язана із загальноєвропейською наукою.

Очевидно, що криза теоретико-пізнавальних засад історіописання в світовій історичній науці не могла не отримати своєрідну проекцію і в загальноросійському історіографічному просторі. Водночас, суперечливі процеси, що відбувались в історичній науці на російських теренах, мали зв'язок (часом латентний, інколи й відкритий) і з складними соціально-політичними процесами болісного переходу відсталої Російської імперії на капіталістичні рейки розвитку і спроб створення конституційної монархії за європейським зразком. Адже одна з функцій вченого-історика – виконання ролі своєрідного посередника або ретранслятора історичних знань в суспільстві.

Звернення вчених до освоєння тих або інших теоретико-методологічних проблем, зокрема спроби виведення історичних законів чи закономірностей в основному було детерміновано, з одного боку, об'єктивною реальністю буття – історичною реальністю російської дійсності кінця XIX – першої половини XX ст.; з іншої – загальними закономірностями розвитку історичної і філософської думки вказаного часу.

Характерною рисою розвитку історичної науки у Російській імперії в останній третині XIX – початку XX ст. була відсутність єдиної пануючої або універсальної для усіх науковців методології історії.

Різноманіття концептуальних рішень на рубежі століть свідчило про певну свободу розвитку дореволюційної історичної науки на російських теренах, але водночас свідчило про й кризу теоретичних засад історичного пізнання.

Нові уявлення про модель історико-пізнавального процесу як складного і неоднозначного, розширили коло досліджуваних вчених, що гідно репрезентували тогочасну вітчизняну науку. Кожне нове ім'я розсуває рамки нашого знання про загальну історіографічну ситуацію, інтелектуальне середовище наукового співтовариства, систему цінностей, різноманітність історичного мислення. Кожен з них представляє інтерес як вчений, що поставив і спробував вирішити, намітив можливі напрямки розвитку історичної науки, шляхи розв'язання тих чи інших проблем. Адже, теоретико-методологічної криза не означала відсутність чи зупинку розвитку історичних студій, це був час «кризи зростання» – період напруженого й інтенсивного пошуку пізнавальних орієнтирів.

Інтерес до методології і філософії історії у кожного історика був свій. Деякі історики йшли до соціальної філософії від історичної проблематики, яка безперервно еволюціонувала углиб і вшир, від дослідження конкретних явищ – до роздумів над структурою і сенсом історії, евристичним потенціалом історичної науки.

1. Ардашев П. Н. Абсолютная монархия на Западе. – СПб.: Б. в., 1902. – 183 с.
2. Ардашев П. Н. О прогрессе в исторической науке (вступительная лекция). – К.: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1904. – 30 с.
3. Афанасьев Г. Е. Об образовательном значении истории // Афанасьев Г. Е. Исторические и экономические статьи. – Т. II. – К.: Типография Первой Киевской Артели Печатного Дела, 1909. – С. 515-583.
4. Бузескул В. П. Генрих Зибель как историк-политик. – Харьков: Типография и Литография Зильберберг, 1896. – 35 с.
5. Бузескул В. П. Леопольд Ранке // Бузескул В. Исторические этюды. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1911. – С. 172-186.
6. Бузескул В. П. Луниин Михаил Михайлович // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Х.: Типография Адольфа Дарре, 1908. – С. 259-266.
7. Бузескул В. П. Современная Германия и немецкая историческая наука XIX столетия (к происхождению современной германской идеологии). – Петроград: Типография М. М. Стасюлевича, 1915. – 72 с.
8. Бузескул В. Профессор-гуманист: (Памяти М. С. Корелина) // Бузескул В. Исторические этюды. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1911. – С. 236-247.
9. Герасименко Г. А. История российской исторической науки (дооктябрьский период). – Оренбург: Оренбургское книжное изд-во, 2002. – 214 с.
10. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. – М.: Высш. шк., 1985. – 480 с.
11. Дорошенко Н. М. О влиянии немецких философов на становление методологии истории в России на рубеже XIX – XX вв. // Немцы в России: русско-немецкие научные и культурные связи. – СПб., 2000. – С. 148-158.

12. Зашкільняк Л. [Рец.] Копилов С.А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 464 с. // Проблеми слов'язнознавства. – 2006. – Вип. 55. – С. 289-293 // [www.franko.lviv.ua/page/n55/027.pdf](http://www.franko.lviv.ua/page/n55/027.pdf)
13. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. – Л.: ЛОНМІО, 1996. – 96 с.
14. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XX і XX століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 24-57.
15. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – Л.: ПАІС, 2007. – 312 с.
16. Зенкин М. В. Влияние идей немецкой философской школы на украинских и русских мыслителей конца. XIX – начала XX вв. // Украина – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX – XX вв.). – Т. 2. – Днепропетровск: Национальная горная академия Украины, 1998. – С. 167-173.
17. Кадеєв В. І. Владислав Петрович Бузескул: К 150-летию со дня рождения. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 60 с.
18. Кареев Н. И. И. В. Лучицкий // Голос минувшего. – 1920-1921. – С. 154-158.
19. Кареев Н. Памяти двух историков // Анналы. – 1922. – № 1. – С. 155-174.
20. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
21. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії // Українська історіографія на зламі XX і XX століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 154-167.
22. Левандовский А. А. Время Грановского: У истоков формирования русской интеллигенции. – М.: Мол. гвардия. – 304 с.
23. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – Х.: ХГАК, 2009. – 688 с.
24. Лучицкий И. В. Адам Фергюсон и его историческая теория: Диссертация pro venia legendi // Университетские Известия. – К., 1868. – № 9. – Ч. 2, отд. 2. – С. 1-27; – № 11. – Ч. 2, отд. 2. – С. 1-47; – № 12. – Ч. 2, отд. 2. – С. 1-22; – К., 1869. – № 1. – Ч. 2, отд. 2. – С. 1-16.
25. Лучицкий И. В. Джемс Сорольд Роджерс (некролог) // Отд. отт. из Чтений в Историческом Обществе Нестора-Летописца. – 1890. – С. 171-185.
26. Лучицкий И. В. Историография и методология всеобщей истории (70-80-е гг. XIX в.) // Институт Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ. – Ф. 66. – Од. зб. 40. – 6 лл.
27. Лучицкий И. В. Огюст Конт и историческая система. (Статья) // ІР НБУВ. – Ф. 66. – Од. зб. 32. – 9 лл.+7 лл.
28. Лучицкий И. В. Отношение истории к науке об обществе: (Вступительная лекция в курс новой истории // Знание. – 1874. – С. 1-42.
29. Лучицкий И. В. Предисловие // Зеворт Э. История нового времени (XVI-XVIII ст.) / Перевод под ред. и с дополнениями проф. Имп. Университета Св. Владимира И. В. Лучицкого. – Том 1. – К.: Типография Е. Я. Федорова, 1883. – С. I – III.
30. Максименко И. В. Вопросы методологии истории в научно-педагогической деятельности Е. Н. Щепкина // Записки історичного факультету Одеського державного університету. – 1997. – Вип. 5. – С. 144-148.
31. Нечухрин А. Н. Теоретико-методологические основы российской позитивистской историографии (80-е гг. XIX в. – 1917 г.). – Гродно: ГрГУ, 2003. – 349 с.
32. Новикова Л. И., Сиземская И. Н. Русская философия истории. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 328 с. // [www.twirpx.com/file/170919/](http://www.twirpx.com/file/170919/)
33. Новодворский В. Несколько слов о направлениях в современной историографии. – Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1909. – 20 с. – (Оттиск из Университетских известий за 1909 год).
34. Новодворский В.В. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историков критического исследования // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко. – 1914. – Т. 29. – С. 1-12; 1916. – Т. 31. – С. 113-232; 1918. – Т. 32. – С. 233-300.
35. Петров М. Н. Жанна Д'Арк. Историко-психологический опыт // Петров М. Н. Из всемирной истории. Очерки. – Изд. 4-е. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1904. – С. 259-300.
36. Петров М. Н. Историческая подготовка. Pro domo sua. Профессора Петрова. – Из газеты «Южный Край». – Издание А. А. Юзефовича. – Х.: Типография М. Зильберберга, 1881. – 31 с.
37. Петров М. Н. Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции. Сравнительный историко-библиографический обзор. – Х.: В университетской типографии, 1861. – VII+309 с.

38. Петров М. Н. О значении истории // ЦДИАК. – Ф. 2048. – Оп. №1. – спр. 57. – 2 арк.
39. Петров М. Н. Об отношении исторических наук к естествознанию (приложение.) // Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. – Т. 1. История древнего мира. – Х.: Изд. Книжного маг. Д. Н. Полуехтова, 1888. – С. I – VIII.
40. Петров М. Н. Пропедевтика // Петров М. Н. Лекции по всемирной истории. – Т. 1. История древнего мира. – Х.: Изд. Книжного маг. Д. Н. Полуехтова, 1888. – С. 1-24.
41. Пискорский В. К. О предмете, методах и задачах науки всеобщей истории // Пискорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор.: О. Новикова, С. Пічугіна. – К.: Фонд «Відродження», 1997. – С. 44-50.
42. Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета. / К 75-летию исторического факультета. – Одесса: Астропринт, 2007. – 536 с.
43. Попова Т. Н. Историософия как теория истории (часть первая) // Записки історичного факультету Одеського державного університету. – 1997. – Вип. 4. – С. 115-125.
44. Попова Т. Н. Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии // Записки історичного факультету Одеського державного університету. – 2000. – Вип. 10. – С. 22-30.
45. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
46. Прутцев С. Б. О «законах истории»: некоторые аспекты предмета исторической науки в марксистской историографии 50-х – 80-х годов XX в. // Записки історичного факультету Одеського державного університету. – 1997. – Вип. 4. – С. 126-134.
47. Рамазанов С. П. Методологический кризис в российской историографии начала XX века: сущность и основные этапы. – Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Томск: Томский государственный университет, 1995. – 40 с.
48. Сахновський Є. В. Методологія історії в радянській історіографії // Історична панорама. – 2004. – Вип. 1. – С. 36-45.
49. Серовайский А. Д. К вопросу о предмете исторической науки // Вопросы методологии истории, историографии и источниковедения. – Томск: Изд-во ТГУ, 1987. – С. 104-106.
50. Сидоренко О.В. Историография IX – начала XX вв. – Владивосток: ДВГУ, 2004. – 299 с. // <http://www.twirpx.com/file/132486/>
51. Сеницын О. В. Соотношение истории и теории в русской буржуазной неокантианской историографии периода империализма: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Казань: КГУ, 1983. – 21 с.
52. Смагина Г. И. Российско-немецкие научные связи в XVIII – XIX вв. // Немцы в России: русско-немецкие научные и культурные связи. – СПб., 2000. – С. 208-224.
53. Ставровский А. И. Рассуждения о значении средних веков в отношении к новейшему времени. – К.: В университет. тип., 1841 – 193 с.
54. Стельмах С. П. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. – К: ВЦ «Академія», 1997. – 175с.
55. Стельмах С. П. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX століття). – К.: ВПЦ «Університет», 2005. – 377 с.
56. Стельмах С. П. Становлення історичної науки в Україні у першій половині XIX століття // [http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV19\\_2001\\_history/08\\_stelmah\\_sp.pdf](http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV19_2001_history/08_stelmah_sp.pdf)
57. Стельмах С. П. Участь істориків України у міжнародній методологічній дискусії наприкінці XIX – на початку XX ст. // <http://www.history.univ.ua.kiev.ua/rus/kafedra/methodology01/htm/guzip01>.
58. Сухий О. Історіографічні дослідження // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 95-106.
59. Таран Л. В. Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX-40-е годы XX вв. – К.: Наукова думка, 1994. – 197 с.
60. Таран Л. В. Французька, російська й українська історіографія (70-і рр. XIX – поч. XXI ст.). – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 247 с.
61. Тарле Е. В. Проклятые вопросы и ученые ответы [Рец. на кн.: Чичерин Б. Курс государственной науки. Часть II. Социология. Москва, 1896] // Тарле Е. В. Сочинения: В 12 тт. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – Т. XI. – С. 235-242.
62. Тарле Е. В. Чем объясняется современный интерес к экономической истории // Тарле Е. В. Сочинения: В 12 тт. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – Т. I. – С. 298-304.
63. Удод О. А. Філософія діалогу культур як методологічна основа сучасної історичної освіти // Україна – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество. (XIX – XX вв.). – Т. 2. – Днепропетровск: Национальная горная академия Украины, 1998. – С. 162-166.



64. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.
65. Хмылев Л. Н. К вопросу о соотношению методологии истории и практики исторического исследования // Вопросы методологии истории, историографии и источниковедения. – Томск: Изд-во ТГУ, 1987. – С. 121-123.
66. Хут Р. Изучение нового времени и новистика // Научные ведомости. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика. – 2010. – № 1. Выпуск 13. – С. 31-37.
67. Шкуринов П. С. Позитивизм в России XIX века. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1980. – 416 с.
68. Щепкин Е. Н. Вопросы методологии истории. – Одесса: «Экономическая» типография, 1905. – 44 с.

### РЕЗЮМЕ

#### ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТА ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ ИСТОРИКОВ-НОВИСТОВ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ст.

Исак Ю. И. (Ужгород)

Целью настоящей работы есть выяснение особенностей теоретико-методологических взглядов историков-новистов Украины второй половины XIX – начала XX вв. Подчеркивается синтетический характер их подходов к рассмотрению предмета исторической науки.

Ключевые слова: историография; новая история, методология истории, научная школа.

### SUMMARY

#### A PROBLEM OF THE SUBJECT OF HISTORICAL SCIENCE IN THE THEORETICAL CONSTRUCTIONS OF UKRAINIAN «MODERN»-HISTORIANS' IN THE SECOND HALF OF OF THE SECOND HALF 19<sup>th</sup> – EARLY 20<sup>th</sup> CENTURIES

Y. Isak (Uzhhorod)

The article is devoted to Ukrainian «modern»-historians' activities, the methodology of those studies in Ukraine in the second half of the second half 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> centuries. Those contribution to the development of Ukrainian methodological studies and its integration with international academic life is stressed and analyzed within the context of Ukrainian history of the second half 19<sup>th</sup> – early 20<sup>th</sup> centuries.

Key words: historiography; modern history, methodology of history, scientific school.

УДК 930(439):28(477.87)

#### СХИЗМАТИЧНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В УГОРСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XX – XXI ст.

Тутушка А. М. (Будапешт)

*В статті робиться аналіз поглядів угорських істориків стосовно схизматичного руху на Закарпатті. Впродовж XX ст. було написано чимало праць про релігійні рухи русинів, не вгамовуються дискусії і донині. Автор дійшов висновку, що в угорській історичній науці переважала думка про те, що на розгортання схизматичного руху русинів початку XX ст. великий вплив мала панславістська пропаганда.*  
Ключові слова: рух схизматів, мадяризація, панславізм, пропаганда, еміграція, греко-католицька церква.

Важливим моментом історії русинського народу у XX ст. є рух схизми, тобто перехід (повернення) із греко-католицької віри до православ'я. Витоки руху слід шукати в Мараморському комітаті. Бажання повернутися до православ'я спочатку проявили румуни, згодом рух поширився на райони заселені русинами (руси́нами). Поряд із протестами в бік греко-католицької церкви лунали і негативні висловлювання проти угорських панівних кіл.

Із початку XX ст. в угорській історіографії низка праць присвячується закарпатському руху схизми. Метою запропонованої розвідки є показати і проаналізувати позиції угорських істориків стосовно цього руху.

Так, у праці «Про угорських руських (рутенів)» Орест Сабо окремих розділ присвячує руху схизматів. Причини виводить із мадяризації та вкрай поганих умов життя [12, с. 239]. Він характеризує побут русинів, зокрема вирізняє наступні особливості: